

Les construccions rurals de pedra seca a la comarca de les Garrigues

Josep Preixens i Llevadot

jmapreixens@terra.es

Amics de l'Arquitectura Popular

Cabanes

La comarca de les Garrigues és sembrada d'unes curioses construccions de pedra seca anomenades cabanes de volta, que combinen la solidesa de la seva construcció amb l'encant de la seva estètica, tant integrades al seu entorn que semblen obra de la mateixa natura.

Les cabanes es van construir com a suport al cultiu de l'olivera; quan l'olivera es convertí en el cultiu predominant a la comarca, la cabana passa a ser la seva construcció més emblemàtica. La construcció de cabanes va tenir el seu moment àlgid durant la segona meitat del segle XIX, coincidint amb la llei del 26 d'agost de 1837 que abolia les senyories, fet que va permetre que els pagesos que treballaven les propietats dels terratinents adquirissin terres i poguessin construir cabanes en les seves noves finques. El material emprat en la seva construcció sortia tot de la mateixa finca, estalviant així despeses als nous propietaris.

Seguint el tarannà dels seus constructors, les cabanes eren construccions molt sòlides, pensades perquè en gaudissin també les generacions venidores. Per construir-les es buscava un lloc adient dins la finca amb pedra abundant, mirant de no emblar terra de cultiu. En primer lloc, s'aixecaven les parets laterals fins al començament de la volta, sobre un metre d'alçada, i s'omplia l'espai interior amb terra, fent el motlle de la cabana. Es començava la volta afegint una filada de pedres alternativament a cada lateral fins arribar a la filada central del sostre, que es feia a mida; a continuació es construïen uns estreps a banda i

banda de la cabana per tal de contrarestar l'empenta lateral de la volta. El següent pas era buidar de terra l'interior de la cabana, col·locant-la al sostre, on ben premuda impermeabilitzava l'edifici. El gruix de terra col·locat sobre la cabana li proporcionava, a més, un magnífic aïllament, mantenint la temperatura del seu interior estable al llarg de tot l'any. Seguidament, es construïa la paret posterior i davantera i es feia a l'interior la menjadora de l'animal de càrrega. Per últim, es coronava l'edifici amb un ràfec de lloses que a més de protegir la façana de la pluja, donava atractiu al conjunt de la cabana.

Interior d'una cabana de volta apuntada (Juncosa de les Garrigues)

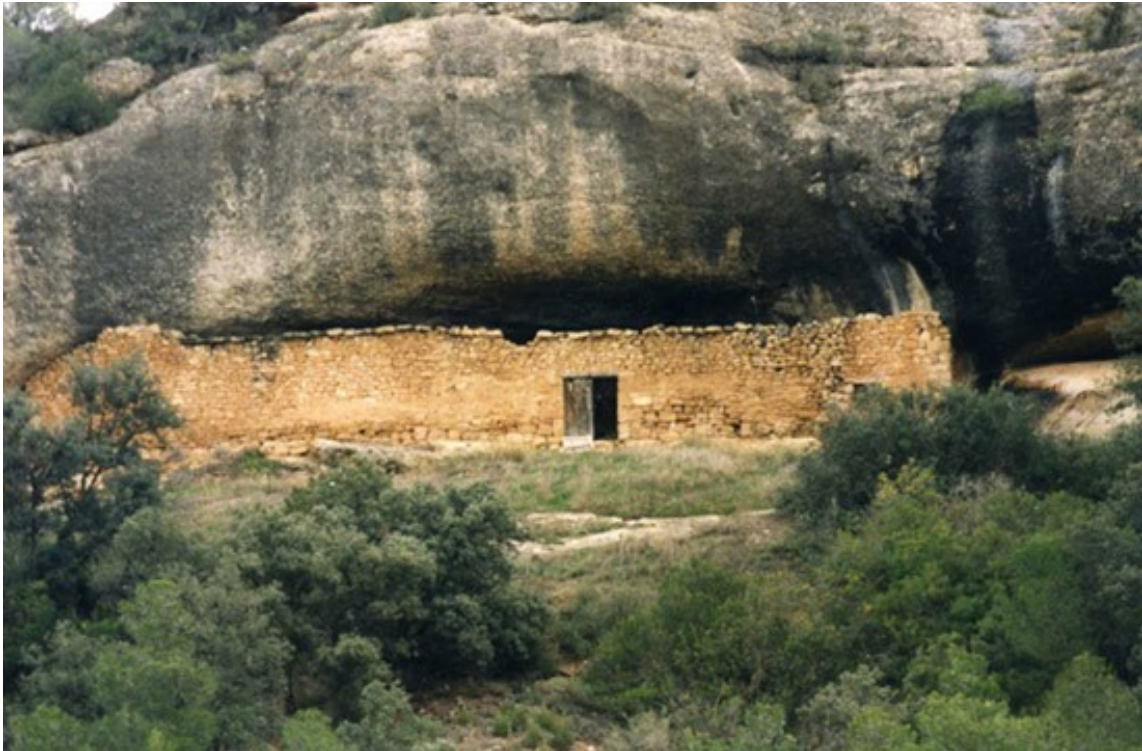
D'interior espartà, no feien cap concessió al confort propi. Així, trobem al voltant de la llar de foc pedres per seure i una mena de nínxols a les parets a manera d'armaris. L'únic luxe que trobem a l'interior de la cabana és la menjadora de l'animal de càrrega, construïda en molts casos amb grans pedres ben treballades, mostrant l'estima que sentien per aquests nobles animals, l'ajuda dels quals era essencial en les tasques agrícoles.

De cabanes en trobem de nou tipus diferents de coberta: coberta de volta de canó -predominant-, volta apuntada, volta plana, volta cònica o falsa cúpula, coberta per eliminació d'angles, coberta de lloses, coberta d'arc i lloses, coberta de jàsseres i lloses, i coberta amb arc, jàsseres i lloses. Als cultius d'olivera trobem cabanes amb coberta de volta de canó, volta apuntada o volta plana; a la vinya hi predomina la volta cònica o falsa cúpula; els altres tipus de coberta solien ser obra dels picapedrers, i els trobem prop de les pedreres.

Les balmes murades

Però la cabana no és l'única ni la més antiga de les construccions que podem trobar al camp de les Garrigues. De fet, una de les més antigues es la balma murada. Les balmes murades són cavitats a les roques produïdes per l'erosió que formen abrics de forma allargassada i poca profunditat. Aquests espais, regal de la natura, eren una excel·lent protecció contra les inclemències del temps. Amb el pas del temps, les balmes es van tancar amb murs de pedra, contribuint així a augmentar el grau de seguretat i benestar dels seus ocupants.

Les primeres notícies que tenim de la gent que les van habitar fan referència als repobladors posteriors a la reconquesta d'aquestes terres als àrabs. Algunes d'aquestes balmes es van utilitzar fins a mitjans del segle xx, quedant després en desús. En aquestes cavitats feien vida la gent que va desermar les terres que avui es conreen. Cada balma habitada era una unitat autosuficient. La dieta dels que hi vivien es componia del que collien als esquifits horts de secà que podien fer a la finca i del que caçaven mitjançant trampes, rateres i altres modalitats cinegètiques, com ara la "barraca", modalitat de caça d'aus practicada amb un producte llefiscós anomenat "vesc". En alguna d'aquestes balmes encara hi trobem estris que van utilitzar els seus últims estadans i que ens diuen quin tipus de vida feien, malauradament molt a l'abast dels saquejadors que tant abunden.

Balma murada a Juncosa de les Garrigues

Algunes d'aquestes balmes murades són monumentals. A Juncosa de les Garrigues per exemple, en trobem alguna en què la paret que la tanca fa més de quaranta metres de llargada. Quan la finca estava en plena producció, es mirava de construir una cabana de volta, la qual ofería una millor garantia de confort als seus estadants, deixant la balma abandonada o utilitzant-la per a tancar ramats de bestiar.

Dipòsits d'aigua pluvial i altres construccions rurals de pedra seca

Altres construccions molt abundants a la comarca són els dipòsits per emmagatzemar l'aigua de pluja, per al consum del pagès i del seu animal de càrrega. Aquests dipòsits tenien una funció molt important, ja que l'aigua és un bé molt escàs en una comarca tant seca com és la de les Garrigues. Aquests magatzems d'aigua, generalment, els trobem excavats al terra o a la roca, i en alguns casos coberts amb una construcció de pedra seca que deixa l'empremta de l'enginy del seu constructor. A tocar d'aquests dipòsits hi trobem unes piques de pedra, on s'abeurava a l'animal de càrrega. Segons el lloc on estant ubicades aquestes construccions, les podem diferenciar com a basses, cogulles, aljub i cisternes.

Altres edificis de construcció més recent molt abundants a la comarca serien les masies, els masos i les pallisses. Aquest conjunt de construccions formen un autèntic tresor arquitectònic que cal conservar per tal que les futures generacions també en puguin gaudir.

Recerca i difusió del patrimoni etnològic immoble de les Garrigues

A la comarca de les Garrigues, per tal de conèixer l'abast del patrimoni de les cabanes de volta, durant els anys que van del 1995 al 2000 vam dur a terme un inventari en el qual, acompanyat per un guia de cada població que conegués la ubicació d'aquestes construccions, vam localitzar més de mil exemplars. Aquest inventari es troba dipositat a la seu del Consell Comarcal a les Borges Blanques. Els resultats d'aquest treball es van publicar al llibre *Les Construccions de Pedra Seca*, fet conjuntament amb Fèlix Martín, pioner en l'estudi d'aquestes construccions a la nostra comarca.

En l'actualitat, partint d'aquest inventari, el Consell Comarcal, amb la col·laboració de l'empresa ACESA, està projectant una ruta senyalitzada de cabanes que passaria per les poblacions de les Borges Blanques, Castellldans, l'Albi, Vinaixa i Tarrés, fet que donarà un ús alternatiu a tot aquest patrimoni, com pot ser l'explotació del seu atractiu de cara al puixant turisme rural.

Veient el gran desconeixement que sobre aquesta temàtica tenen les noves generacions que pugen, i amb la seguretat de que ells seran els encarregats de vetllar per la conservació d'aquest patrimoni en el futur (i que difícilment se'n podran fer càrrec si ignoren el que són i el que han representat per la comarca aquestes construccions) vam prendre la iniciativa, juntament amb el Consell Comarcal i el Centre de Recursos Pedagògics de les Garrigues, de donar a conèixer aquest tresor arquitectònic als escolars de la comarca. L'activitat va consistir en fer una xerrada als diferents centres escolars de la comarca, complementada amb un recull de diapositives, on s'explicava als escolars el que són i l'ús que es feia d'aquestes construccions; a continuació, es demanava als alumnes que fessin un treball de recerca que consistia en omplir unes fitxes esbrinant el nombre de cabanes que podíem trobar al seu municipi, així com els diferents tipus de coberta d'aquestes construccions, entre

altres dades. El següent pas va consistir en la posada en marxa d'una exposició fotogràfica al Centre de Recursos Pedagògics de les Garrigues on, mitjançant unes 200 fotografies seleccionades de l'inventari que havíem dut a terme, es podia veure una mostra dels diferents tipus d'aquestes construccions.

Com a últim pas, es va portar a tots els escolars al camp, on van poder veure *in situ* aquestes construccions, fent al mateix temps una petita tasca de restauració que consistia en plantar lliris a la terra del sostre de les cabanes per tal de compactar-la, evitant així la seva pèrdua per l'acció del vent i de l'aigua, com es feia antigament, quan aquestes construccions estaven plenament vigents. També se'ls ensenya a prendre les mesures adients amb l'objectiu de completar una fitxa segons el model empleat en l'inventari.

L'objectiu final -potenciar l'estima per aquestes construccions entre els escolars- creiem que es va assolir a bastament, com hem pogut comprovar en posteriors visites, on en retrobar-nos amb escolars que van participar en aquesta experiència vèiem amb bon grat que seguia viva la flama que vam encendre en el seu dia. La creació de nous crèdits per als estudiants d'ESO, que contemplant aquesta matèria, ajudaria a mantenir viu aquest interès i a conèixer millor com va ser la vida dels nostres avantpassats.

Escolars de les Garrigues plantant lliris al sostre d'una cabana (Els Omellons)

Sent la cabana la construcció més emblemàtica de la comarca, però no l'única, vam decidir d'inventariar les altres construccions rurals d'una població per tal de tenir una idea del possible abast comarcal d'aquest patrimoni. Així, vaig triar el poble de Juncosa de les Garrigues, el que més conec per haver-hi nascut i en el que haig trobat tota mena de facilitat per aquesta tasca, tant per part de l'ajuntament com dels veïns de la població, que sempre han col·laborat de forma entusiasta.

Tenint ja les cabanes de volta inventariades -a Juncosa n'havíem localitzat unes noranta-, vam començar a inventariar les balmes murades del terme d'aquesta població. En aquesta empresa s'hi va implicar el Centre de Promoció de la Cultura Tradicional i Popular Catalana (CPCPTC), per mitjà d'una beca d'ajut a la recerca. Amb la seva col·laboració, l'any 2005 vam inventariar 119 d'aquestes balmes. A l'any següent, també amb l'ajut del CPCPTC, vam

inventariar 120 aljubs a la mateixa població. Resta ara pendent l'inventari de les masies, masos i pallisses, amb què quedaria inventariat tot el ventall de construccions rurals d'aquest terme.

Partint de les dades d'aquests inventaris, els Amics de l'Arquitectura Popular hem organitzat diferents visites guiades al patrimoni rural de pedra seca d'aquesta població per tal de donar-lo a conèixer, buscant un ús alternatiu per aquestes construccions, i facilitant que puguin tornar a lluir com cal als camps de la nostra terra. Un treball destacat a la comarca va ser l'inventari dels forns de calç, una recerca en el marc de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, del CPCPTC, dut a terme per Isidre Piñol, Ramon Maria Arbós i Joan Ibarz; el resultat del treball fou publicat posteriorment sota el títol *Els forns de calç a la comarca de les Garrigues*. Josep Gallofré, per la seva part, va publicar el llibre *Les Construccions de Pedra en Sec a l'Albi*. Altres recercadors preeminents són: Fèlix Martín, pioner en l'estudi d'aquestes construccions a la comarca i autor de diferents treballs publicats, com ara *Les construccions de pedra seca a la comarca de les Garrigues* o *Els Picapedrers i la Indústria de la Pedra a la Floresta*, entre altres. Mateu Esquerda, així mateix, ha estat l'artífex de molts estudis centrats a les Garrigues. Gràcies a la tasca de tots ells, la nostra comarca comença a ser coneguda no solament pel seu magnífic oli verge d'oliva arbequina, sinó també pel seu patrimoni de construccions rurals de pedra seca.

Article publicat el març de 2007.